

(əvvəli ötən sayımızda)

G. Smith də, sumerilərə şəmil edilən "qarabaşlılar" ifadəsinə aydınlıq gətirərək yazırdı: "Samilər də əslində sarı rəngdə idilər və misirlilərlə eyni idilər. Sumer-akkadın turanlı əhalisinin qarabaşlı adlandırılması onların rənginin və dərilərinin zəncilərininki kimi qara olması anlamına gəlmir. Sadəcə onların dərisi bir az tünd idi. İki dilli Assur mətnlərində "qarabaşlı" adlanan yerli əhali Adamatu və ya "qırmızı dərilili" adlandırılır. İlk insanlar arasındakı fərqliliyin əsası samilərin müqəddəs kitabı olan Yaradılış kitabında qoyulmuşdur. Onun altıncı bəndində deyilir ki, Tanrının oğulları Adanın artıb çoxalan nəslindəki qızları bəyənib onlarla evləndilər. Bu evlənmədən yeni nəsəl törəndi və dünyanı şər əməllər bürüdü. Özlərini dini ənənəyə görə tanrının övladları hesab edən sami assurlar sumer-akkadın yerli əhalisini İkincidərəcəli, itaət altına alınmış qarabaşlılar hesab edirdilər. Buna görə də akkad və babillilərin etnik mənşəcə kuşi, Efiopiya və ya Misirlə əlaqədar olduqları haqqındakı fikirləri tamamilə bir kənara atmaq lazımdır". (G. Smith, 1880, Səh. 82, 185)

Sumerlər də evləndikləri qadınlardan olan övladlarını qarabaşlı adlandırdılar və onlar adətən cəmiyyətdə ikinci dərəcəli rol oynayırdılar. Bu gün də dilimizdə kənz və xidmətçi anlamında bu cür insanlara verilən "qaravaş" deyimi yaşamaqdadır. Zaman keçdikcə sayca artıb çoxalan bu ikinci dərəcəli törəmə insanlar cəmiyyətin önəmli bir əhali kütləsini təşkil etmişlər.

Sumer və türk dillərinin qarşılıqlı müqayisəsini təhlil etmiş Prof. Osman Nədim Tuna sumer dilindəki "qaravaş" sözünün türkcə eynilə "qaravaş" şəklində ifadə olunduğunu və mənasının da qadın kölə demək olduğunu yazır. Qaravaş adı ən qədim zamanlardan etibarən türk dastan və rəvayətlərində qaravaş şəklində ifadə olunmuşdur. (Osman Nədim Tuna. Ankara, 1997)

Fikrimizə görə Sumere aid edilən "qarabaşlılar" ifadəsinə ən doğru yanaşma amerikan sumeroloqu Herman Vanistifout tərəfindən ifadə edilmişdir. Onun yazdığına görə Sumer dastanlarında sumerlər üçün ifadə olunan "qarabaşlılar" epiteti ideoloji səciyyə daşıyırdı. Tanrı obrazında təcəssüm olunan Sumer krallarının epiteti "xalqın çobanı" idi. Qarabaş qo-

Aykışadt Turan çöllərində ata erkil ailənin əsasını qoymuş türklərin köçlər nəticəsində yerləşdikləri Ön Asiyada dövlətçiliyin əsasını qoyduqlarını yazır. "Özailəsinin çobanı olan Ata bu dövlətlərin kralları olaraq özlərini "xalqın çobanları" adlandırdılar. Misir fironu Horuz, o cümlədən sumer-akkadkralları Xammurapi, Navuxodonossor özlərini "xalqın çobanları" adlandırdılar. Beləliklə, Turan irqinə xas patriarxal köçəri ailə

Ələsgər Siyablı

köçəri və ya oturaq həyat sürüdü. (Schwarz F. Turkestan. 1900, Səh. 14)

Sumer və Mesopotamiyanın Akkad, Babil və Assuriya dövlətləri

Hələ XIX əsrdən etibarən bilim adamları arasında Ön Asiyada qədim mədəniyyətin əsasını qoyan xalqın Sumer, Akkad, Kaldey/Kəldi və ya Babillilərinin bu xalqların etnik kökü məsələsi müəyyən mübahisələrə səbəb olmuşdur.

Sumer adı Y. Oppertin təklifi ilə Mesopotamiyanın güneyində məskunlaşmış turanlı xalqın adı kimi elmi dairələr tərəfindən

tında olub xeyli dərəcədə qaynayıb qarışmışdır. (Hall Wiliyam and Wiliyam Kelly Simpson. 1971, Səh. 23)

Sumer adı tarixi ədəbiyyata J. Oppert tərəfindən gətirilmişdir. O ölkəni cənubda Sumer və şimalda Akkad olmaqla iki hissədən ibarət hesab edirdi.

F. Lenorman Babil və Xaldey adlarının yerinə Sumer və Akkad adlarının istifadə olunmasını təklif edən Oppertə etiraz edərək öz mövqeyini linqvistik və tarixi arqumentlərlə isbat etməyə çalışırdı. İki akkad sözü olan "sumer" və "akkadi", yeni biri düzənlik, digəri dağlıq mənasında olan sözləri iki ayrı-ayrı ölkə anlamında işlədərək Babil və Xaldey adlarını "Sumerlər ölkəsi" və "Akkadlılar ölkəsi" adları ilə əvəz etməkəabsurd bir ifadə olub sağlam düşüncəyə uyğun deyil. Çünki, bu sözlər hər hansı bir etnik anlam daşımayıb coğrafi ifadələrdən ibarətdirlər. (F. Lenormant. 1877, Səh. 404)

Dünya tarixinin Turan dövrü

yun sürüsü timsalındakı xalq özçoban-krallarının himayəsi və qayğısı altında həyat sürürdü. (Herman Vanistiphout. Epics of Sumerian Kings the Matter of Aratta, Atlanta 2003, Səh. 49)

Sumer dilində Kun sözü xalq, əhali, ölkə bildirməklə ya-

naşı həm də, sürü anlamında qoyun və digər heyvanlar anlamı da daşıyırdı. (F. Delitsch, 1914, Səh. 129)

Həqiqətdə də tarixdə özünü xalqın çobanı adlandıran ilk Sumer luqal/kralları Etana olmuşdur.

Çoban-kralları ənənəsi sumerlərdən Mesopotamiyanın digər xalqlarına və hətta Misirə belə yayılmışdır.

Ata erkilinin bünövrəsinin türklər tərəfindən qoyulduğu və bu sosial düzənə uyğun olaraq ata-çoban adlanan patriarxal ailənin başçısının dövlətin başçısı kimi "xalqın çobanı" adlanması ənənəsi öntürk sumerlərdə daha qabarıq şəkildə özünü göstərmişdir. Böyük tufandan sonra sumerlin Kış şəhər dövlətlərinin hakimi və Sumerin ilk mərkəzi dövlətinin hökmdarı olmuş və 1500 il hökm sürmüş "kral çoban" ünvanına malik Etanna özünü "xalqın çobanı" adlandırmış və bu ənənə ondan sonrakı hökmdarlar Qudea, Şulqi, Xammirapi və hətta kassi hökmdarları tərəfindən davam etdirilmişdir.

təşkilatdakı başçı-ata çobanın təsiri ilə oturaq əkinçi həyatın ana erkil quruluşunun dağılmasına səbəb oldu". (E. Eikstadt, 1934, Səh. 281)

Ana erkiliyə əsaslanan icma birliyinin təşkil etdiyi müstəqil "şəhər dövlət" təşkilatı ata erkilinin hakim sosial təşkilatlanmaya çevrilməsi ilə vahid hökmdar tərəfindən idarə edilən mərkəzləşdirilmiş avtoritar dövlət təşkilatının yaranmasına səbəb olmuşdur.

Alman türkoloqu F. Şvarts türklər içərisində də xalqın iki təbəqədə ibarət olduğunu yazır. Qırğızlar iki hissədən ibarətdirlər, Qaraqırğızlar və Ağqırğızlar. Qaraqırğızlar xalqın sadə, qara camaatına, yeni kök etibarlı ilə ali, hökmdar təbəqəyə malik olmayanlara verilən addır. Qırğız və qazaxlar aristokrat təbəqəyə hakim zümərəyə malik olan hissəsi "Ağ sümük" adlandıqları kimi sadə, tabe xalq kütləsi "qara sümük" adlandırdılar. Qara qırğızlar tam köçəri həyat sürdükləri halda, aristokrat təbəqə düzənliklərdə məskunlaşıb yarım-

rəsmən qəbul olmadan öncə onlar İskit, Xaldey/Kəldi, Akkad və Babil adlandırdılar.

M.ö. IV minillikdə qərb tərəfdən köçəri xalqların yeni bir dalğası gələrək sumerlin şimal ərazilərində məskunlaşmağa başladılar. Bunlar yerli turanlı Sumerlərdən fərqli olaraq sami Nuhun oğlu Samın törəmələri olub sami mənşəli xalq idilər. Samilərlə sumerlər Mesopotamiyada ağılıq uğrunda uzun illər ərzində mübarizə aparmışlar.

AKKAD. Mesopotamiyanın qərb ərazisi bura e. q. 2900-cü illərdə gəlib yerləşmiş sami etnik ünsürlərindən ibarət idi. 2300-cü ildə onlar Akkad adı ilə Aqade şəhərinin rəhbərliyi altında bölgədə dominant rol oynayırdılar. Sumerlərin assimilyasiyasına məruz qalmış akkadların sami mədəniyyəti Sumer mədəniyyətinin bütün özəlliklərini mənimsəmişdi. Bölgənin sumerləşməyə məruz qalmamış sami əhalisi Amurru və ya Amoritlər adlandırdılar. Doğru bölgəsində yerləşən Elam coğrafi və mədəniyyət baxımından sumerlin təsiri al-

E. q. 2350-cü ildə sami irqinə mənsub olan Sarqon Kış şəhərinin ensi-hökmdarı Ur-Zababani devirərək hakimiyyəti ələ keçirdi və 2347-ci ildə Umma və bütün sumerlin ensisu Luqalzaqesiya qarşı üsyan qaldıraraq onu məğlub etdi və Sumerin digər şəhərlərini də özünə tabe edib hakimiyyətini Elam, Suriya, Libya və quzeydə Toros dağlarına qədər genişləndirdi. Sarqon Sumerdə şəhər bəylik dövlətləri olan məbad-ensi idarəçiliyinə son qoymuş və ölkədə vahid mərkəzləşdirilmiş dövlət hakimiyyəti qurmuşdur. Sarqon dövlətin paytaxtı kimi sumerlin ənənəvi mərkəzi şəhərlərini deyil, ölkənin quzeyində kiçik sumer şəhəri olan Aqade şəhərini seçdi. Sarqonun hakimiyyəti dövründən başlayaraq Sumer bu şəhərin adı ilə Akkad adlanmağa başladı. Onun dövründə samilər bütün Mesopotamiya boyunca geniş surətdə yayılmağa başlamış sami dili akkad dili adı ilə geniş ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir.

(ardı gələn sayımızda)